

Evelina Stenbeck

Ungdomens poetiska form

Språkets och begärets omstörtande kraft i
antologierna *Kärlek och uppror* och *Berör och förstör*

The Poetic Form of Youth: The Rebellious Power of Language and Desire in the Anthologies *Kärlek och uppror* and *Berör och förstör*

Abstract: Siv Widerberg and Anna Artén's poetry anthology Kärlek och uppror: 210 dikter för unga människor (Love and Rebellion: 210 Poems for Young People, 1989) is something of a classic when it comes to Swedish contemporary poetry explicitly addressing young readers. Thirty years after its publication another poetry anthology, Berör och förstör: Dikter för unga (Affect and Destroy: Poems for Youth, 2019), edited by Athena Farrokhzad and Kristofer Folkhammar, was published. Both books tap into a long tradition of lyrical anthologies. Neither of the anthologies contain poetry written primarily for young readers. On the contrary, the anthologies include poems from the Swedish lyrical canon. Although the two anthologies share a similar structure and joint themes such as youth, love, poetry, and rebellion, they are significantly different in regard to poetic form and the conceptualizations of youth. The main theoretical perspective in this study is that the form of the anthologized poems can be understood as ideological expressions of an interplay between the genre's tradition and its specific aesthetic context. By historicizing the genre and comparing the different paratexts of the anthologies, the article shows that adult conceptions of youth hide behind the editorial choices. In a quest to (re)create new writing subjects, through the rebellious powers of poetic language and love, the symbolic form of youth poetry both challenges and negates adult notions of youth in the two anthologies.

Keywords: poetry, poetry anthology, youth, poetic form, Siv Widerberg, Anna Artén, Athena Farrokhzad, Kristofer Folkhammar

Siv Widerbergs och Anna Arténs *Kärlek och uppror. 210 dikter för unga människor* (1989) intar en särställning som introduktör av poesi för unga läsare i antologiform inom modern svenskspråkig barn- och ungdomslitteratur. Boken gavs ut som en del av ett folkbildande projekt på förlaget En bok för alla, trycktes i massupplagor och fick stor spridning bland unga läsare. Trettio år senare gav förlaget Rabén och Sjögren ut poesiantologin *Berör och förstör. Dikter för unga* (2019) under redaktörskap av Athena Farrokhzad och Kristofer Folkhammar. De bägge antologierna förenas innehållsligt av tre huvudteman: ungdom, kärlek och uppror. Andra centrala teman och motiv i dikterna är ensamhet, begär, barndom/familj, utbildning, natur, frihet, samt existentiella, sociala och filosofiska frågor om språkets politiska och poetiska beskaffenhet. I *Kärlek och uppror* gestaltas dessa frågor från ett klassperspektiv, inte sällan med en tydlig feministisk vinkel, medan *Berör och förstör* präglas av en mer dekolonial och queerteoretisk utgångspunkt. Båda antologierna är disponerade i tematiska avsnitt med rubriker hämtade från någon av de antologiserade dikterna. *Kärlek och uppror* är uppdelad i nio delar och *Berör och förstör* i sju.

Bägge antologierna innehåller dikter av ett flertal författare från olika tidsperioder. *Kärlek och uppror* hämtar sitt urval, 210 dikter, från såväl sin egen samtid som från den svenska litteraturkanon. Den äldsta dikten är Anna Maria Lenngrens "Dagbok", ur *Skalde-försök* från 1819, och de nyaste Bodil Malmstens två dikter "Bakom centrum" och "Nebraska Vällingby", hämtade ur *Paddan & Branden* från 1987. *Berör och förstör* innehåller 79 dikter skrivna mellan åren 1987–2019, ett urval bestående av mindre än hälften så många dikter skrivna under ett väsentligt kortare tidsspänn. Den äldsta texten är hämtad ur Tua Forsströms *Snöleopard* (1987) och de senaste är utdrag ur Kalle Hedström Gustafssons *Mormorordning, hägringsöar* (2019), Judith Kiros *O* (2019) och Felicia Mulinaris *Det som inte kan utplånas* (2019). Lika heterogent som det tematiska innehållet är i de båda samlingarna, lika mångskiftande är dikternas form. Urvalet sträcker sig från versbunden nationalromantisk dikt till formexperiment i *Kärlek och uppror* – merparten av dikterna är oftast modernistiska till sitt poetiska uttryck och skrivna från ett centrallyriskt perspektiv. Flera av dikterna är mycket korta och formmässigt sammanhållna. Urvalet i *Berör och förstör* präglas till stor del av formförnyande neo-avantgardism, de enskilda dikternas omfång är mer omfattande och övervägande hämtade ur längre sviter eller långdikter.

Även om de bägge antologierna liknar varandra till disposition och tematiskt upplägg finns det betydelsefulla skillnader avseende tilltal, målgrupp och innehåll. I den här artikeln jämför jag de två

antologiernas urval av dikter, paratext och syn på ungdomens, kärlekens och poesins omstörtande krafter i syfte att undersöka hur diktarnas form bidrar till att skapa och tilltala ett ungdomssubjekt som står i kontrast till vuxenvärldens normer.

Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Tidigare forskning om svenskspråkiga lyrikantologier är knapphändig. Den mest vederhäftiga studien i ämnet är Staffan Björcks snart fyrtio år gamla historik över den svenskspråkiga antologin: *Svenska språkets skönheter. Om den lyriska antologin i Sverige – dess historia och former* (1984). Björck daterar den första svenska poesiantologin till 1730-talet (9). Antologierna har allt sedan dess tjänat några av litteraturens ädlare syften: litteraturhistorieskrivning, bildningsvurm och systematiseringsdrift. Under 1700-talet fungerar antologin som en retorikens skattkammare, det vill säga en typ av samlingspraktik i den gamla skolans tecken som pågick långt fram på 1800-talet, skriver Stina Hansson i ett polemiserande tillägg till Björcks monografi. Syftet var att barn och unga skulle skaffa sig "en slags 'materiell bas' för den imitatio som, enligt den äldre litteratursynen, var en av kungsvägarna till dikt och annan litterär framställning" (Hansson 92). Parallellt utvecklas under 1800-talet en läsebokstradition. Poesi väljs ut och samlas i läro- och läseböcker, antingen med avsikt att fördjupa och befrämja en befintlig empirisk kunskap eller, med en senare litteratursyn, skänka estetisk njutning i egen rätt (Björck 86). Under delar av 1800-talet och 1900-talet speglar antologin framväxandet av en nationell identitet, tätt förbunden med den individuella diktaren (Björck 297). Det är först ett par decennier in på 1900-talet som tema eller motiv blir den dominanta dispositionsformen för antologin (Björck 183).

Så länge fundamentet för den litteraturvetenskapliga forskningen var biografiskt-historiskt innehade också den biografisk-historiska antologin en framskjuten position i litteraturvärlden (Björck 197). När detta förändras under 1900-talet, med nykritikens förhållnings-sätt till den enskilda texten, lingvistikens fokus på semantik och litteratursociologins intresse för mottagaren, får antologin en mer understruken subjektiv hållning. Nu gäller devisen "Envar sin egen antologi" och "NN:s privata urval för eget bruk. Rekommenderas åt alla." (Björck 297).¹

Björcks historiserande genomgång av genrens utveckling belyser ett samspel mellan antologins form och dess skiftande idéhistoriska och litteraturpolitiska principer för urval, bakomliggande litte-

ratorsyn och utbildningsideal. Detta samspel mellan form, innehåll och (litteratur)historiskt sammanhang bildar utgångspunkten för den här artikelns jämförande analys av de två lyrikantologierna *Kärlek och uppror* och *Berör och förstör*. I detta avseende har Björcks historisering av lyrikantologins form flera beröringspunkter med litteraturvetaren Fredric Jameson alltjämt pågående projekt *The Poetics of Social Forms*. Jameson undersöker hur estetisk form bär på ett historiskt innehåll, och hur formen därför kan sägas bära vår gemensamma kulturhistoria (*Singular; Antinomies*). Idén att den estetiska formen ger uttryck åt ett specifikt historiskt tillstånd går tillbaka på Aleksandr Veselovskijs historiska poetik, och den återfinns i såväl marxistiska som formalistiska studier som Michail Bachtins analys av romanformens uppkomst, Georg Lukács speglingsteori och arbete med realismens utveckling och Eric Auerbachs kartläggning av representation och realism (Hayot).²

Denna studies övergripande teoretiska utgångspunkt är alltså att de antologiserade dikternas form kan förstås som ett uttryck för ett samspel mellan genrens tradition och dess specifika estetiska sammanhang. Dessa sammanhang består för det första av en litteraturvetenskaplig diskussion om diktens formmässiga förändringar under 1900-talet och början av 2000-talet och för det andra av de vuxenvärldens föreställningar om poesi och unga poesiläsare som kommer till uttryck genom antologin som form.

Under 1900-talet genomgår poesin stora förändringar. Modernistiska formexperiment följs av postmodernismens skepsis gentemot ett sammanhållet diktjag; den versbundna formen och den korta diktens enhetlighet luckras upp och ersätts av längre och mindre formbundna diktsviter. Runt millennieskiftet kan man dela in den samtida poesin i två huvudströmningar: "centrallyrik" och "interaktionslyrik" (Larsen 11). Den centrallyriska dikten kännetecknas av hög poetisk stil, ett komplext bildspråk och en klar distans till det sociala och dess språkliga uttryck – de "samlar sig om en indre forestilling og udtrykker denne i et koncentreret særsprog" (Larsen 12). Interaktionslyriken utgår på motsatt vis från ett sam- och motspel med den sociala verkligheten och dess språk. Interaktionslyriken kännetecknas av en stilistisk och genremässig heterogenitet, vilket också gör avtryck i kompositionen. Utsägelsepositionen påverkas av och står i relation till samhället och till andra utsägelsepositioner. Allt detta bidrar till en underminering av en auktoritativ, monologisk utsaga. En vanlig form inom den interaktionslyriska traditionen är långdikten: den är seriell, konceptuell och nätverksstrukturerande (Larsen 120). Larsens historisering

av den samtida långdikten och interaktionslyriken är av stor betydelse för min analys av dikterna i de bågge antologierna.

Den andra beståndsdel i antologiernas estetiska sammanhang är vuxenvärldens föreställningar om den unge poesiläsaren. Anne Skaret påpekar i inledningstexten till antologin *Barnelyrikk. En antologi* (2015) att många av de litterära texter som vi förstår som barnlyrik ursprungligen var tänkta att tilltala en vuxen läsare, inte primärt en ung målgrupp (9).³ Trots att *Kärlek och uppror* och *Berör och förstör* innehåller dikter ursprungligen skrivna för vuxna är barn och ungdomar antologiernas primära målgrupp, dess implikerade läsare, motiv och slutligen, diktens självskapande subjekt. Det aktualiserar teorin om en dold vuxen, en "Hidden Adult" i eller bakom texten (Nodelman, *Hidden*). I antologierna jag undersöker förkroppsligas den dolde vuxne i redaktörernas funktion, inte minst eftersom redaktörerna de facto står för urvalet av dikter, det vill säga, den bild av poesi som vuxenvärlden önskar förmedla till den unge läsaren. Som vi ska se är ungdomsbegreppet i antologierna laddat med föreställningar om den unge som särskilt lämpad att utmana vuxenvärldens normer och konventioner. Dessutom visar sig ungdom i antologierna vara en svårdefinierad kategori. I analysen lutar jag mig därför mot Vanessa Joosens förståelse av ungdom som något relationellt, rörligt och formbart – kulturellt, historiskt och socialt skapat genom en rad handlingar och talakter (Joosen).⁴ I tidigare barn- och ungdomslitteraturforskning framhävs ofta att barnet definieras negativt i relation till den vuxne: ett barn är något som den vuxne inte längre är, det är den vuxnes Andre (Rose; Nodelman, "Other"). Även om antagandet om barnets passiva mottagande av vuxenvärldens kultur har nyanserats och kritiserats, bland annat utifrån Marah Gubars "kinship-model", är uppfattningen om barndom alltid tätt förbunden med dess motpart, vuxenhet (Joosen 13). Joosens kritik mot tidigare forskning om barndom består framför allt av att det finns fler stadier i en människas liv än barn och vuxen, och att alla dessa stadier är tillfälliga och övergående: "the otherness between childhood and adulthood is temporary, and both phases themselves are divided into further successive stages, which complicates this opposition" (10).

Jag betraktar antologierna som litterära verk i sig, dikturvalet sammantaget med det som Gérard Genette kallar för paratext. Paratext är ett paraplybegrepp för allt det material som omger verket – summan av dess peritext (författarnam, titlar och undertitlar, baksidestexter och förord) och dess epitext (intervjuer, pressutskick,

recensioner). Genette betraktar paratexten som en form av tröskel mellan textens innehåll och det inflytande den kan ha på sin läsare. I den här artikeln analyseras antologiernas paratexter för att förstå hur olika redaktionella val bidrar till att tilltala och skapa målgruppen: den unge läsaren. Härvidlag blir även Genettes begrepp epitext av betydelse för förståelsen av hur redaktörerna för *Berör och förstör* skapar ett ungdomstilltal som inte tydliggörs i peritexten.

Analysen är disponerad i tre avsnitt. I det första analyserar jag ungdom som målgrupp genom att studera antologiernas respektive redaktionella inramning. Här utgår jag från antologiernas paratexter. I det andra avsnittet studerar jag hur ungdom korresponderar med dikternas form i en närläsning av tematiskt anslutna dikter. I det tredje avsnittet undersöker jag hur dikternas gestaltning av kärlek och begär ges uttryck i diktformen och slutligen undersöker jag poesins motståndskraft mot vuxenvärldens normer.

Dikter för unga: Tilltal och målgrupp i relation till paratexten

Undertitlarna till *Kärlek och uppror* och *Berör och förstör* pekar omedelbart ut ungdom som sin föreställda målgrupp. *Kärlek och uppror* består av "210 dikter för unga människor" och *Berör och förstör* markerar sin målgrupp med undertiteln "Dikter för unga". I baksidestexten till *Berör och förstör* står det att antologin innehåller poesi "för unga och inte så unga"; *Kärlek och upprors* baksidestext har rubriken "210 dikter för ungdom!" och inleder en lång tematisk sammanfattning av innehållet som börjar med "Ungdomsåren" och avslutas med redaktörernas kommentar: "Många ungdomar önskade. Vi valde" (Artén och Widerberg). I båda fallen signalerar peritexten en tilltänkt ungdomsmålgrupp, tydligast så i *Berör och förstör* vars förlag, Rabén och Sjögren, är särskilt inriktat på barn- och ungdomslitteratur. *Kärlek och uppror* publicerades och distribuerades till skolor som en del av ett statligt finansierat folkbildningsprojekt och nådde på så vis direkt sin målgrupp. *Berör och förstör* lyder under den fria bokmarknadens regler, men utgivningen på barnboksförlaget Rabén och Sjögren markerar en tydlig tillhörighet till barn- och ungdomslitteraturens utgivningssegment.

Ungdom är också ett centralt tema för redaktörernas förord till *Kärlek och uppror*. "Ungdom" är det första ord som möter läsaren i en lista över dikternas tematiska innehåll, och den egna och andras ungdom motiverar också redaktörernas dikturval. Artén och Widerberg skriver: "Utgångspunkten har varit fritidsledarnas enkät plus, naturligtvis, egna känslor och tyckanden, minnen från den

egna ungdomstiden" (9). I förordet till *Berör och förstör* nämns aldrig ungdom som princip för vare sig texturval eller tilltal. Däremot betonas förbindelsen till den tidigare antologin. Redaktörerna skriver att böcker, liksom människor, ingår i ett större system: "Den här boken hänger till exempel ihop med en annan. När vi var tonåringar fick vi *Kärlek och uppror* i våra händer. Den innehöll dikter för unga, skrivna av svenskspråkiga poeter" (7). Farrokhzad och Folkhammar motiverar i sitt förord behovet av en ny antologi med ett behov av förnyelse av dikturvalet. Sedan utgivningen av *Kärlek och uppror* har det skrivits "många oerhörda dikter" (7). Ett sådant anspråk på aktualitet finns inte i *Kärlek och uppror*, där redaktörerna i stället sätter sin lit till att dikterna framstår som aktuella för den unge läsaren, oavsett när de ursprungligen skrevs. I förordet till *Kärlek och uppror* poängterar Artén och Widerberg att "allt gammalt är ju inte gammalt. Också åttiåriga eller rentav döda lyriker har en gång varit unga ..." (9). I den ena antologin, *Kärlek och uppror*, är alltså målgruppen ungdom tydligt markerad i peritexten, medan tilltal och målgrupp i *Berör och förstör* framför allt skapas i epitexten genom intervjuer och marknadsföring.

Innehållet i dikterna består främst av vuxenvärldens erfarenheter och upplevelser, något som utifrån redaktörernas vuxna perspektiv anses oproblemiskt. Målgruppen må vara de unga, men det är de vuxna som bestämmer vad poesi är och kan vara. Antologin bistår denna vuxna litteraturvärld med en form för spridning av en specifik syn på dikt och på ungdom som i sin didaktiska ansats inte är helt olik 1800-talets läro- och läseböcker. I en recension av *Berör och förstör* i *Göteborgs-Posten* påtalar Karin Brygger just denna problematik i det som hon ser som antologins "uttalat bildande och pedagogisk[a] syfte; att erbjuda unga läsare en väg till dikten, till språket." Therese Eriksson menar tvärtom i sin recension i *Aftonbladet* att Farrokhzad och Folkhammar har "skapat en samling dikter som är renens på pekpinneaktig pedagogik. [...] Läsarens möte med dikten är allt här." Redaktörerna själva framhåller i en intervju med SVT att det redaktionella arbetet framför allt har handlat om representation och spridning. Folkhammar påtalar den kulturpolitiska satsning som låg bakom *Kärlek och uppror* och konstaterar att *Berör och förstör* lyder under helt andra produktions- och distributionsvillkor: "Vi hoppas ändå att den introducerande tonen i *Berör och förstör* ska göra att den cirkulerar och tar sig till platser där poesi vanligtvis inte finns" (Hill).

Bägge antologierna förhåller sig till två typer av representation: estetisk representation av olika erfarenheter och tillstånd och politisk representation av unga människors levda erfarenheter.⁵ Den

redaktionella presentationen av urvalet av dikter i förordet till *Berör och förstör* är till synes frikopplad från det starka ungdomstema som finns i *Kärlek och uppror*. Urvalet härleds snarare till frågor som rör representation och urval i bred bemärkelse. "En antologi är i bästa fall ett samhälle i miniatyr", skriver redaktörerna i förordet. "Olikheterna är styrkan" (Farrokhzad och Folkhammar 7). Idén om skillnad genomsyrar därmed också urvalet: "Vi vill visa hur olika dikter kan se ut och låta" (7). Frågan om representation är i sin tur tätt förbunden med språket och med poesin. Redaktörerna skriver: "Det finns olika sorters språk. Det finns vardagligt, vetenskapligt och politiskt språk. Det finns inköpslistor och tidningsartiklar. Det finns joller och avgrundsvrål, ragningsrepliker och svordomar. Och så finns poesin. Den kan vara allt det där och samtidigt något annat" (6). Poesins språk tillskrivs särskilda egenskaper, det både delar och skiljer sig från alla andra möjliga diskurser. Ett sådant synsätt tillmäter poesin en särskild kraft som inte låter sig begränsas av biografiska kategorier som ungdom, men som krockar i vuxenvärldens föreställningar om ett ungdomssubjekt med särskilda upproriska och revolutionära egenskaper. Därför är det viktigt att analysera den bild av ungdom som antologierna skapar i och genom sitt urval av dikter, deras innehåll och form.

Ungdomens form: Korta dikter och interaktionslyrik

Som vi såg ovan är ungdomstemat mer explicit framträdande i *Kärlek och upprors* peritext än i *Berör och förstör*s dito. Det gäller även för de antologiserade dikterna. *Kärlek och upprors* första dikt, Henry Parlands "Ungdom" från 1929, är ett tydligt exempel på hur ungdom tematiseras i korta och komprimerade dikter:

Ungdom:
hunger
eller en trötthet
som dansar?
(Artén och Widerberg 13)

Dikten "Ungdom" är emblematisks för en typ av koncentrerade och avslutade dikter som finns i antologin. Per Stam uppmärksammar denna begränsade form i en textkritisk kommentar till en nytugivning av Parlands dikt: "Det verkar som om diktens anslag är centralt för dess tillkomst – diktens första rader är diktens kärna och behålls i stort sett alltid, även om de ibland justeras. Ingen av de 58 dikt-

erna i *Idealrealisation* blev under redigeringsarbetet längre” (Stam, ”Inledning”). Ser man närmare på diktens innehåll är det tydligt att ungdom inte kan tillmätas någon essentiell kärna, den är tvärtom en rörelse mellan ett riktat begär (hunger) och inre motsättningar och motsägelser (trötthet som dansar). I en tidigare version av dikten betonas ett sådant öppet förhållningssätt till ungdom genom en inflikad fråga:

Ungdom
vad är ungdom?
hunger
eller
en trötthet som
dansar?
(Stam, ”Med Gud” 37–38)

Frågan ströks i senare versioner av dikten, något som lyfter fram assonansen mellan ”ungdom” och ”hunger” i dikten ännu tydligare.

Parlands redigeringsarbete är intressant i kontrast till de diktavsnitt som *Berör och förstör* antologiserat – dikter som närmast är att betrakta som utsnitt ur sviter eller långdikter. Ett exempel på detta är utsnittet ur Ida Börjels *Konsumentköplagen* (2008), men även dikter av bland annat Anna Hallberg, Hanna Hallgren och Fredrik Nyberg. Några dikter av poeter som Nino Mick, Kristina Lugn, Kjell Espmark och Tomas Tranströmer bryter emellertid mot ett sådant mönster i *Berör och förstör* med sina mer centrallyriska dikter, precis som ett par dikter ur Erik Lindegrens sviter gör i *Kärlek och uppror*. Över lag är tendensen emellertid tydlig. *Berör och förstör* antologiserar i huvudsak diktbidrag hämtade ut längre sviter eller långdikter medan *Kärlek och uppror* hämtar sitt material ur mer traditionellt forbundna diktsamlingar.

Ett sätt att begreppsliggöra den förändring som poesin genomgått under åren mellan publiceringen av *Kärlek och uppror* och *Berör och förstör* är Larsens åtskillnad mellan centrallyrik och interaktionslyrik. I den senare antologin är merparten av dikterna hämtade ur interaktionslyriska långdikter med processuella eller konceptuella drag. Dikternas formmässiga aspekter samspelar inte med ett ungdomsbegrepp som kännetecknas av avgränsning – urvalet av dikter följer snarare en mer allmän tendens i den samtida nordiska poesin där dikternas form går mot det oavslutade och konceptuella eller mot mer processuella diktsviter. De interaktionslyriska dragen – den stilistiska och genremässiga heterogeniteten, avsaknaden

av centrallyrisk utsägelseposition – samspelar på ett intressant vis med redaktörernas problematiserande av urval och representation och oviljan att begränsa målgruppen till en specifik ålderskategori. Baksidestextens formulering om att *Berör och förstör* är en "efterlängtdad introduktion till samtidspoesi, för unga och inte så unga" öppnar medvetet upp för en bredare läsekrets och låter sig därmed inte begränsas av ungdom som en tydligt avskild och definierbar tidsperiod i en människas liv – helt i linje med Joosens påpekande om ungdomen som tillfällig och övergående (10).

Övergången mellan barn och vuxen, *ungdomstiden*, har sitt viktigaste barn- och ungdomslitterära grundmönster i den västerländska bildningsromanen (*Trites, Disturbing; Literary*). I studien *The Way of the World. The Bildungsroman in European Culture* (1987) visar Franco Moretti att ungdomen som avgränsad biografisk period är tätt förbunden med de sociala, politiska och ekonomiska förändringar som ligger till grund för modernitetens framväxt under 1800-talet (5). Ungdomens särskilda kännetecken – av Moretti definierade som uppbrott, rörlighet och missnöje – är alla uttryck för en potentiellt samhällsomstörtande kraft. Kraften kanaliseras modernitetens sociala omvälvningar, men måste också kontrolleras från maktens håll. Detta sker framför allt genom att ungdomstiden avgränsas och begränsas till en specifik biografisk period: ungdomstiden övergår gradvis i mognad och vuxenliv vilket skapar en föreställning om en "naturlig" gräns för dess omvälvande kraft (Moretti 6). Övergången mellan ungdom och vuxenhet ges på så vis en kulturell och social form genom bildningsromanens form. Det faktum att ungdomstiden är begränsad innebär också att dess revolutionära kraft stävjas – en ungdom mognar och inordnas efter bildningsromanens mönster åter i sitt sammanhang.

Det är därför intressant att notera att diktformen i *Berör och förstör* utmanar föreställningen om ungdomens begränsade tidsperiod så som Moretti beskrivit den. I stället korresponderar ett rörligt och öppet ungdomsbegrepp med dikternas oavslutade form och interaktionslyrisk drag. Process, koncept och långdikt omöjliggör ett fastställande av gränser – för var börjar och slutar ungdomen? Den korta och komprimerade formen i *Kärlek och uppror* speglar föreställningen om ungdom som tidsbegränsad och visar därmed hur ungdomens omstöpanande kraft regleras inom ungdomsideologin. Med stöd i Larsens beskrivning av samtidspoesin kan man alltså i *Berör och förstör* se en linje som går på tvärs mot den ungdomstidens ideologi och symboliska form som Moretti beskriver med utgångspunkt i bildningsromanens genremönster.

Kärlekens form: Bundet och upplöst begär

Efter ungdom är kärlek de bägge antologiernas mest framträdande tema. Dikterna som samlats under den tematiska sektionen "Jag behöver din kind" i *Kärlek och uppror* rymmer en mängd variationer på temat: förlust, brist, begär och behov samsas med längtan och åtrå. Sektionens rubrik är hämtad från dess första dikt, "Kind" av Ulf Lundell:

Jag behöver din kind
Din lena varma kind
Jag smeker den
Den lugnar mej
Den talar till mej
Den säger att jag får
Du ler
Jag kysser din kind
Den blir lite våt
Jag kysser din andra kind
[...]
(Artén och Widerberg 77)

Lundells dikt gestaltar en kärlekssituation som präglas av ömhet och närhet. I *Kärlek och uppror* vetter dikternas gestaltning av romantisk kärlek ofta mot ett etiskt förhållningssätt till det mellanmännsliga – kinden är som bekant starkt kulturellt förknippad med erkännandet och förståelsen av det okända, i kärleksrelationen såväl som i kristendomen. Kärlek framställs som ett grundläggande mänskligt behov, hos barn, unga och vuxna. Claes Anderssons korta dikt "Att älska" är ett exempel på hur mellanmännslig respekt och ömsesidighet betonas före romantisk kärlek:

Att älska är att respektera
Den älskades oberoende
Så tänker jag mig kärleken
Var i helvete håller hon hus
(Artén och Widerberg 97)

I flera av dikterna korsas kärlekens etiska imperativ med en föreställning av kärlek som ett omvälvande möte med det främmande i form av den Andre. Det finns gestaltat i dikterna av Eeva Kilpi ("du rubbar hela min existens") eller hos Edith Södergrans prinsessa som aldrig hade "sett ett annat hjärta än sitt / eget" (Artén och Widerberg 96; 108). I Erik Lindorms dikt "Den rätte" skissas en bild av de för-

bestämda föreställningar som ofta präglar längtan efter det romantiska kärleksobjektet – och hur de kommer på skam när väl kärleken uppenbarar sig:

Allting blev skapat om
när du kom.
Allting slog du itu.
Du, du!
(Artén och Widerberg 103)

Entydiga bilder av kärlek är svåra att urskilja i *Berör och förstör*, framför allt eftersom det inte rör sig lika mycket om romantisk kärlek som om ett motstridigt begär med lika skapande som nedbrytande effekter. Ett exempel på detta är Matilda Roos dikt som pendlar mellan underkastelse, våld, och ömhet, avvikelse och renhet: "Jag önskar att du kunde våldta mig nu. / Slicka huden, ren." (Farrokhzad och Folkhammar 51). En annan tendens är att *Berör och förstör* i mycket högre grad än *Kärlek och uppror* visar på ett queert och/eller överdådigt begär. I Eva-Stina Byggmästars antologibidrag består kärleken av lika delar poesi och kropp i en dikt som tycks placerad i Gertrude Steins modernistiska ekokammare: "jag sade du är en ros och jag en flicka och / jag sade flicka flicka det kan inte bli / för mycket rosor inte sant älskling" eller "och sedan sade jag / flicka flicka flicka det kan inte bli för mycket / rosor och sedan sade jag kyssar –" (Farrokhzad och Folkhammar 50).

Begäret i de dikter som finns i *Kärlek och uppror* framträder som både mer heteronormativt och mer kontrollerat än det i *Berör och förstör* – även om till exempel dikterna av Karin Boye och Erik Lindgren visar på en närmast okontrollerad känsla som förefaller kunna riktas åt vilket håll som helst. Dikterna är korta, bildspråket är modernistiskt och perspektivet centrallyriskt. Precis som i analysen av Parlands dikt om ungdom hålls begäret i en strikt form: dikterna är ofta återgivna i sin helhet, skrivna på vers eller i bunden form. I *Berör och förstör* breder de omvänt ut sig över sidorna och har varken tydlig start- eller slutpunkt. Särskilt märkbar blir denna tendens vid en närmare titt på Leif Holmstrands dikt "Bortförklaring¹ omvänd färd ner i kärlekens mörkervärld", hämtad ur sviten "Cis (närsaga)" i diktsamlingen *Sista dagen* (2016). Holmstrands dikt består av två rader och en titel som innefattar en relation mellan ett jag och ett du. Dess korta och koncisa form saboteras emellertid av två inskjutna fotnoter (Farrokhzad och Folkhammar 77). I fotnoterna utspelas ett annat,

till synes mer personligt relationsdrama som inte bara innefattar ett stiliserat jag och ett du utan också ett sammanhang, en vardag, som ger en mer mångtydig bild av livet och kärleken.

Precis som ungdomstidens radikala kraft fångades upp av bildningsromanens genremönster kan man se hur begäret binds i de dikter som hålls samman av en kort och avgränsad form. I *Kärlek och uppror* tycks kärlekens radikala potentialitet avgränsas och uppskjutas. Än en gång är det den dolda vuxenvärlden i redaktörens gestalt som sätter upp ramarna för läsarens uppfattning om kärlekens former. Det radikala begärets kraft förläggs i stället i *Kärlek och uppror* till det explicita samhällsengagemanget och till det radikala erkännandet av den Andra, uttryckt i dikter som Claes Anderssons ovan citerade eller i Lundells behov av närhet i "Jag behöver din kind". I *Berör och förstör* breder poesin ut sig över sidorna. Det ger läsaren en möjlighet att uppfatta ett begär som sträcker sig utöver antologins form, bortom redaktörernas och vuxenvärldens kontroll. Även om redaktörerna står bakom också detta val erbjuder det en öppning mot det okända.

Det poetiska språket: En samlingspunkt för uppror och kärlek

Ett begär förenar emellertid de två antologierna – det är den upproriska författarens väg ut i världen. *Kärlek och uppror* är genomsyrad av en stark tilltro till läsarens egen förmåga att analysera och kritisera sin närmaste omgivning med hjälp av språket och poesin. Vuxenvärldens uppdrag är att fostra denna kritiska förmåga med hjälp av poesin, något som återspeglas i förordets mjuka uppmaning: "Läs gärna med stor respekt, men ta det inte för respektfullt" (Artén och Widerberg 9). Att den upproriska impulsen är kopplad till den föreställda läsaren står också klart redan i förordet. När läsaren tilltalas av redaktörerna bryts den normativa prosan upp. Det påminner om poesi, närmare bestämt dikt i Sonja Åkessons efterföljd.⁶

Bläddra.
Hoppa över.
Lägg undan.
Ta fram igen.
Ta en siffra ur luften och slå upp just den sidan.
Skriv små stjärnor eller utropstecken i kanterna.
Stryk under.
Stryk över.
Skriv JA! eller NEEEEEEJ!!!

Eller riv ut ett blad och sätt upp det ovanför sängen.
Eller... lägg boken åt sidan och skriv en egen dikt!
Allt är tillåtet – till och med att vara lite pinsam och töntig.
(Artén och Widerberg 9-10)

Budskapet lyder: skriv, läs, tänk och handla efter eget huvud och lust! Detta tema återfinns i dikten "Skriv" av Peter Curman, placerad i slutet av antologin:

Vad som än händer: Skriv!
Om orden lämnar dig
 som flyttfåglar på väg mot ett annat land
Skriv!
Skriv om orden som lämnar dig!

Om orden fattar eld
 Skriv med det brinnande språket!
Om mörkret rusar in i din kropp
 Skriv om ljuset som väntar där ute!

[...]
(Artén och Widerberg 251)

Även i *Berör och förstör* finns en stark tilltro till den unga människans egen förmåga till kritiskt tänkande. Det är emellertid inte förordets redaktionella tilltal som bär denna tanke, utan snarare urvalet av dikter. Poesin som språk, tänkande och handling är ett framträdande tema. Det är poesin som bär den radikala kraften: "Att träda in i en språklig gemenskap är att formas av betydelse" skriver redaktörerna (Farrokhzad och Folkhammar 6). Denna skapande förändringskraft utgår från experiment och lek: "Leken med språket är en poetisk erfarenhet" (6). Poesin behövs som en särskild form av språklig erfarenhet som rymmer språkets alla funktioner: det vardagliga, vetenskapliga och politiska. Dikten kan skänka perspektiv på jaget och på andra, trösta, uppvigla, skapa gemenskap, förståelse och njutning åt den som ägnar sig åt poesin.

Samtidigt ser man i *Berör och förstör* en annan tendens: språket är ett tveeggat svärd och kan, om man inte är uppmärksam nog, gå helt andra ärenden än dem man från början tänkt sig. Lina Ekdahl ironiserar över språkets tvetydighet och makt med raderna "Språket är ett verktyg / Akta dig", Niclas Nilsson skriver att "all förståelse är förtryck" och Daniel Boyacioglu fastslår att "Det är enklare att älska orden" än att älska den verklighet han lever i (Farrokhzad och

Folkhammar 80; 85; 91). Göran Sonnevi gestaltar den stränga uppgift som ålagts den som valt att skriva:

Jag måste inom mitt
språks väggar
mörka, genomskinliga
bära hela språkets
växande kamp, dess
strid, på
liv, död
(Farrokhzad och Folkhammar 102)

Hos Sonnevi och Camilla Hammarström gestaltas språkets tvetydighet genom den tystnad som definieras negativt mot talet. Hammarström skriver: "Vikten av tystnad, låta orden vila / helt stilla inne i tungroten" (Farrokhzad och Folkhammar 104). Tystnaden finns även i Jila Mossaeds motsägelsefulla relation till att skriva dikt på svenska, en slags exilens tematik i språket (105), och Anna Hallbergs och Lars Mikael Raattamaas dikter bildar exempel på hur man kan medvetandegöra språkets lömska karaktär genom konceptuell och språkmaterialistisk poetik (88; 96–98). Som vi såg ovan är poesin i *Berör och förstör* nära förbunden med representationskritik och med förmågan att lära sig att förhålla sig till denna språkets dubbelhet, ett (språk)politiskt drag som återfinns i Farrokhzads poetik så som den kommer till uttryck i hennes eget diktverk *Vitsvit* (2013) och i hennes radioprogram "Sommar i P1" (Stenbeck).

Avslutning

Kärlek och uppror och *Berör och förstör* står med en fot i skolans läro- och läsebokstradition och med den andra i den för 1900-talet typiska tematiskt ordnade antologin. De bägge antologierna följer i traditionens spår så till vida att de delar lyrikantologins implicita uppmaning att uppfostra och bilda. I centrum för ungdomsblivandet står det poetiska språket. Poesin i *Kärlek och uppror* och *Berör och förstör* är en samlingspunkt för upprorets och kärlekens starka motståndskraft mot normaliserande och normerande processer, i samhället, i språket och i relationen mellan föreställd avsändare och mottagare. I konflikt med det poetiska språkets upproriska kraft står en dold vuxen som skapar och uppmanar ett implicerat ungdomssubjekt att förkroppsliga ungdomstidens ideal: det vill säga, revoltera mot vuxenvärlden och kanske till och med *nedteckna* denna revolt och tradera

den vidare. Redaktörerna Farrokhzad och Folkhammar modellerar denna vuxenvärldens paradoxala dubbelhet när de, i stället för att återknyta till och reproducera bilden av ungdom från *Kärlek och uppror*, hörsammar dess radikala budskap om poesins språk och form. Som poeter, författare och intellektuella i egen rätt visar de hur man kan förvalta traditionen efter *Kärlek och uppror* utan att låta dikten i sig bindas av vuxenvärldens föreställningar och begränsningar.

I *Kärlek och uppror* har vuxenvärlden skänkt ungdomen en symbolisk form genom dikten: den är kort, koncis och avgränsad. Ungdomsdikten blir på så vis också en symbolisk form för vuxenvärldens föreställningar om ungdomens nödvändiga återinordning i samhället, på samma sätt som Moretti förstår bildningsromanen som ett sätt att binda ungdomens upproriska kraft. *Berör och förstör* omförhandlar till viss del en sådan föreställning. Dikternas form i *Berör och förstör* är mindre avgränsad och det begär som uttrycks i dikterna är obundet och normbrytande. Ungdomen framstår som sekundär i förhållande till det poetiska språket, som när det förs samman med den uttalade viljan till representation skapar en legering mellan estetisk och politisk representation. Gemensamt för de båda antologierna är en stark föreställning om det poetiska språkets upproriska kraft. Det är denna föreställning som utmanar ungdomsdiktens symboliska form i sin strävan att (åter)skapa nya skrivande subjekt.

Biografisk information: Evelina Stenbeck är lektor i litteraturvetenskap och kreatiöt skrivande vid Umeå universitet. Hon disputerade 2017 med avhandlingen *Poesi som politik*. Aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad.

Noter

1 Under 2000-talet har lyrikantologierna haft både en tematisk inriktning (Farrokhzad och Hansén, *Omslag*; Jörgensdotter och Qvandt, *Om detta sjunger vi inte ensamma*; Jörgensdotter och Johansson, *Jag har tänkt mycket på oss och våra utmattade kroppar*), en historisk-biografisk inriktning (Möller och Schiöler, *Svensk poesi*) och disponerats efter generation (Hallberg et al., *Trettiotvå poeter tjugohundraelva*). I såväl *Omslag. Queer Poesi* (2010) som *Om detta sjunger vi inte ensamma. Dikter till samtiden och världen* (2016) och i *Svensk poesi* (2016) medverkar Farrokhzad – antingen med egna dikter eller som redaktör.

2 För en kortfattad introduktion till historisk poetik på svenska, se Sjödin. Se även Kliger och Maslov (red.).

3 Det senaste exemplet på svenskspråkiga lyrikantologier för barn och unga är boken *En bro av poesi* (2021), utgiven av Svenska Akademien i samarbete med En bok för alla, Skolverket och Läsrörelsen. Antologin består av ett 60-tal dikter hämtade ur den svenska lyrikkanon och distribueras till landets alla 6-åringar genom deras förskoleklasser ("En bro").

4 Analysen har också inspirerats av Maria Nikolajevas begrepp "aetionormativitet" – ett begrepp som syftar till att belysa hur ålder fungerar normerande i barn- och ungdomslitteratur.

5 För en diskussion om skillnaden mellan estetisk och politisk representation, se Stenbeck (210–213).

6 Jämför med Åkessons dikt "Neeijj" i antologin (Artén och Widerberg 34–37).

Litteratur

Artén, Anna och Siv Widerberg, redaktörer. *Kärlek och uppror. 210 dikter för unga människor. En antologi*. Stockholm, En bok för alla, 1989.

Björck, Staffan. *Svenska språkets skönheter. Om den lyriska antologin i Sverige – dess historia och former*. Stockholm, Norstedt, 1984.

Boglund, Ann och Anna Nordlund, redaktörer. *En bro av poesi*. Stockholm, Svenska Akademien, 2021.

Brygger, Karin. "Berör och förstör – Athena Farrokhzad och Kristofer Folkhammar". *Göteborgs-Posten*, 15 september 2019, www.gp.se/kultur/recension-beror-och-forstör-athena-farrokhzad-och-kristofer-folkhammar-1.18049341. Hämtad 11 mars 2021.

"En bro av poesi skänks till landets alla sexåringar". *Svenska Akademien*, www.svenskaakademien.se/broavpoesi. Hämtad 27 september 2021.

Eriksson, Therese. "I samtida poeters sällskap". *Aftonbladet*. 9 september 2019, www.aftonbladet.se/kultur/bokrecensioner/i-samtida-poeters-sallskap. Hämtad 11 mars 2021.

Farrokhzad, Athena och Kristofer Folkhammar, redaktörer. *Berör och förstör. Dikter för unga*. Stockholm, Rabén & Sjögren, 2019.

Farrokhzad, Athena och Linn Hansén, redaktörer. *Omslag. Queer poesi*. Hägersten, Rosenlarv, 2010.

Genette, Gérard. *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Lincoln, University of Nebraska Press, 1997.

Gubar, Marah. "The Hermeneutics of Recuperation. What a Kinship-Model Approach to Children's Agency Could Do for Children's Literature and Childhood Studies". *Jeunesse. Young People, Texts, Cultures*, vol. 8, nr 1, s. 291-310, 2016, doi.org/10.1353/jeu.2016.0015.

Hallberg, Anna, Jörgen Gassilewski, Anna Nyström och Kajsa Sundin, redaktörer. *Trettiotvå poeter tjugohundraelva*. Stockholm, Bonnier, 2011.

Hansson, Stina. "Skönheter i skattkammaren. P. A. Wallmarks svenska antologi och den klassiska retoriken". *Samlaren*, årgång 110, 1989.

Hayot, Eric. "Introduction". *Persistent Forms. Explorations in Historical Poetics*, redigerad av Ilya Kliger och Boris Maslov, New York, Fordham University Press, 2015, s. vii-xv.

Hill, Siri. "Antologin Berör och förstör ska locka unga till läsning". *Sveriges Television*, 4 september 2019, www.svt.se/kultur/beror-och-forstor. Hämtad 11 mars 2021.

Jameson, Fredric. *The Antinomies of Realism*. London, Verso, 2013.

---. *A Singular Modernity. Essay on the Ontology of the Present*. London, Verso, 2002.

Joosen, Vanessa. *Adulthood in Children's Literature*. London, Bloomsbury Academic, 2018.

Jörgensdotter, Anna och Henrik Johansson, redaktörer. *Jag har tänkt mycket på oss och våra utmattade kroppar. En antologi*. Mölltorp, Föreningen Arbetarskrivare, 2018.

Jörgensdotter, Anna och Charlotte Qvandt, redaktörer. *Om detta sjunger vi inte ensam. Dikter till samtiden och världen*. Stockholm, ETC, 2016.

Kliger, Ilya och Boris Maslov, redaktörer. *Persistent Forms. Explorations in Historical Poetics*. New York, Fordham University Press, 2015.

Larsen, Peter Stein. *Poesiens expansion. Om nordisk samtidsdiktning*. Hellerup, Forlaget Spring, 2015.

Moretti, Franco. *The Way of the World. The Bildungsroman in European Culture*. London, Verso, 1987.

Möller, Daniel och Niklas Schiöler, redaktörer. *Svensk poesi*. Stockholm, Bonnier, 2016.

Nikolajeva, Maria. *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. New York, Routledge, 2010.

Nodelman, Perry. *The Hidden Adult. Defining Children's Literature*. Baltimore, John Hopkins University Press, 2008.

---. "The Other. Orientalism, Colonialism, and Children's Literature". *Children's Literature Association Quarterly*, vol. 17, nr 1, 1992, s. 29-35, doi.org/10.1353/chq.0.1006.

Rose, Jacqueline. *The Case of Peter Pan or The Impossibility of Children's Fiction*. London, Macmillan, 1984.

Sjödin, Alfred. "Dagens stunder. Eva Ribich och den deskriptiva dikten". *Nordisk poesi*, vol. 5, nr 2, 2020, s. 59-72, doi.org/10.18261/issn.2464-4137-2020-02-02.

Skaret, Anne. "'Og en og to og tre, og så begynner vi!'. Noen innledende betraktninger om barnelyrikk". *Barnelyrikk. En antologi*, redigerad av Anne Skaret, Vallset, Oplandske bokforlag AS, 2015, s. 8-13.

Stam, Per. "Inledning". *Dikter*, Henry Parlands Skrifter. Digital textkritisk utgåva, utgiven av Per Stam och Elisa Veit, Svenska litteratursällskapet i Finland, 825:1, 2018, [URN:NBN:fi:sls-7179-1535713951](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-7179-1535713951). Senast hämtad 18 november 2021.

---. "'Med Gud och Gunnar Björklings hjälp'. Henry Parlands *Idealrealisation*". *Erhållit Europa / vilket härmed erkännes. Henry Parland-studier*, redigerad av Claes Zilliacus, SLS 750, Helsingfors, Atlantis, 2011, s. 37-42.

Stenbeck, Evelina. *Poesi som politik. Aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad*. Diss., Lunds universitet. Lund, ellerströms, 2017.

Trites, Roberta Seelinger. *Disturbing the Universe. Power and Repression in Adolescent Literature*. Iowa City, University of Iowa Press, 2000.

---. *Literary Conceptualizations of Growth*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2014.